

मुळारंभ आरंभ तो निर्गुणाचा

लहानपणी मनाचे श्लोक पाठ करून ते म्हणण्याच्या स्पर्धा होत. आम्ही सारी पोरं त्यात उत्साहाने भाग घेत असू. समर्थ रामदासस्वामींची प्रासादिक वाणी, सरळ साध्या शब्दांत मनाला जाऊन भिडणारा अर्थ, भक्तिमार्ग आणि व्यवहार यांची घातलेली उत्कृष्ट सांगड या सान्या गोष्टींमुळे मनाच्या श्लोकांचा पगडासुद्धा तसाच राहिला. सतत नित्यपाठांत असावेत, असेच हे श्लोक आहेत. त्यांच्या पठणामुळे प्रत्येक पिढीवर उत्तम संस्कार घडू शकतील, यात शंकाच नाही.

पहिलाच श्लोक ईशस्तवनाचा आहे. कोणत्याही कार्यारंभाला गणेशाचे आणि शारदेचे नमन करण्याचा प्रधात समर्थनी पाळला आहे. गणांचा स्वामी, सर्व गुणांचा अधिपती, विश्वाचा मूळ आरंभ आणि निर्गुणाचा आरंभ अशी गणेशाची स्तुती केली आहे. योगांत मूलाधार चक्राची संकल्पना आहे. आपल्या मज्जारज्जूच्या सर्वात खालच्या टोकाशी हे चक्र आहे. या चक्राचा स्वामी गणेश आहे. या चक्रातून इडा, पिंगला आणि सुषुम्ना अशा तीन नाड्या निघतात. त्यातल्या इडा आणि पिंगला या नाड्या भोगाकडे नेतात, तर सुषुम्ना ही नाडी अपवर्गाकडे म्हणजे मोक्षाकडे, सर्व वासनांतून मुक्तीकडे नेते.

मूलाधार चक्रात मन असताना प्रथम देहरक्षणाची आणि मग ऐहिक सुखाची वासना जागृत होते. अन्न, वस्त्र, निवारा या मूलभूत गरजा भागल्यानंतर मन सुखासीन होते आणि सतत सुख मिळत राहावे यासाठी सांपत्तिक समृद्धीची इच्छा करू लागते. मूलाधार चक्राचा स्वामी गणेश या सर्व वासना पुरवून मागाल तितकी संपत्ती देतो. पण नंतर नंतर या सुखाची तृप्ती होऊन आत्मतत्त्वाची ओढ लागते, तेव्हा परत गणेशाकडे येणे भाग पडते. सत्त्व, रज, तम हे गुण प्रपंचाकडे ओढून नेतात. पण मनाला ओढ लागते या सान्या व्यापातल्या मूलतत्त्वाची ओळख करून घ्यायची.

मूलतत्त्वाकडे जायला मार्ग सुषुम्नेचा आहे. याचेही द्वार श्री गणेशाच्याच नियंत्रणाखाली आहे. म्हणून त्याला निर्गुणाचा आरंभ असे म्हटले आहे.

एवढा प्रभावी विचार पूर्वीच्या दर्शनात सूक्ते असत, त्यात अगदी थोडक्यात काही शब्दांतच मांडला जाई. तशाच प्रकारे समर्थनी दोन ओळींत हा विचार व्यक्त केला आहे. तसे पाहिले तर मनाचे श्लोक म्हणजे मनोबोध हे एक दर्शनच आहे. वारा किंवा पारा या दोनच उपमा ज्याला शोभून दिसतात त्या चंचल मनाला व्यवहारात यश कसे मिळवावे आणि याच आयुष्यात परमार्थही कसा साधावा हे अगदी साध्या आणि सोप्या शब्दांत समजावून दिलेले आहे.

आता श्रीगणेश हा फक्त मूलाधार चक्राचाच स्वामी नाही, तर सारे अनुभव, कला, कौशल्य आणि ज्ञान यांचेही भांडार त्याच्याच नियंत्रणाखाली आहे. त्यासाठी सुषुम्नेमधून जाणारा, राघवाकडे नेणारा जो अनंतपथ समर्थनी सांगितला आहे, त्याच्यावर वाटचाल करतानासुद्धा मार्गदर्शक गणेशच असणार आहे. मग मागे फिरून पुनःपुन्हा त्याच्याकडे यायचे कष्ट घ्यावे लागू नयेत यासाठी त्याला सोबतच ठेवलेले चांगले.

त्यालाही सतत तुमच्याबरोबर असायला आवडते. अगदी हाकेच्या अंतरावरसुद्धा नाही. नुसते स्मरण केले की त्याचे ते आवाहन ठरते. या उत्सवामध्ये त्याने आराधन नीट केले गेले, तर पुढच्या वर्षी लवकर या असे त्याला सांगावेच लागणार नाही.

—भीष्मराज चाप
(‘मना सज्जना’ या पुस्तकातून)